

Bütün ülkelerin
proleterleri birleşin!karkêren hemû
welatan vekbin!

İŞÇİNİN SESİ

Tanklarla gelen
devrimle gidecektir!Yıl: 8. Sayı: 169-170
7 Eylül 1981

ÇEK - AL

II

SBKP'nin 26. Kongresi

R. Yürükoğlu

II

Gelişmiş sosyalizm döneminde SBKP'nin ekonomik siyaseti

SBKP'nin 26. Kongresi'ne sunulan Merkez Komitesi Raporunun ikinci büyük bölümü, *Gelişmiş Sosyalizm Döneminde SBKP'nin Ekonomik Siyaseti* adını taşıyor. Bu bölümün de çeşitli alt başlıkları var. Buna karşın, konuların birbiriyle yakın ilgisi nedeniyle biz bu bölümdeki alt başlıkları rapora göre değil, konunun gelişine göre düzenleyeceğiz.

1. Temel stratejik belirlemeler

1.1. İsrafi durdurma

Rapor, önce 10. Beş Yıllık Plan döneminde elde edilen sonuçları sergiliyor, başarılı yanları, eksik yönleri ele alıyor. Bu bilgilerde, Sovyet ekonomisinde elde edilen önemli başarılar rahatça izleniyor. Örneğin, Sovyetler Birliği petrolde, çelikte, çimentoda, kimyevi gübrede, buğdayda, pamukta, elektrik ve dizel lokomotiflerinde, *üretim miktarı* olarak dünyanın öteki ülkelerini geride bırakmıştır. Sovyetler Birliği, dünyada en çok makina envanteri olan ülkedir, en çok sayıda makinaya sahiptir.

Bunlar çok sevindirici gelişmelerdir. Az gelişmiş bir ülkede bile sosyalizmin

neler yapabileceğinin güzel bir kanıtıdır. Ancak, Sovyetler Birliği'nde devrim olduğunda ülkeyi kapitalizm bir uçtan bir uca iyice yoğurmuş olduğundan ve yeni insan da kolay yetişmediğinden, iş disiplini yeterince gelişmediğinden bu en çok sayıdaki makina, aynı verimle kullanılmıyor. Raporun diliyle, "dünyanın en iyi ölçütleriyle karşılaştırıldığında (ileri kapitalist ülkeler diye okumak gerek—R.Y.) biz, ulusal gelirin her ünitesi başına daha fazla hammadde ve enerji kullanıyoruz". Demek ki, aynı oranda değer yaratmak için Sovyet ekonomisi bu ülkelere daha fazla enerji ve hammadde kullanıyor. Ekonomi daha verimsiz, daha çok israf var...

Ayrıca, Sovyetler Birliği dünyanın altıda biridir. Kullanılan *teknolojiyi* ve kullanım verimliliğini değerlendirmeden, makina sayısının en çok oluşu tek başına Sovyet ekonomisi hakkında sağlam sonuçlar veremez. Yüz dönümlük meyvalıkta, tabii ki on dönümlükten daha fazla elma ağacı olmalıdır.

Ne var ki, bunlar Sovyet ekonomisinde sosyalizmin büyük başarılarını gölgelemez. Devrim yapıldığında, kurulmaya başlanan ilk elektrik santralına gönderilecek çivi bulamayan bir ekonominin bugünlere gelmesi ancak sosyalizmin üstünlüğünü kanıtlar. Eksiklikleri Sovyet komünistleri de görüyorlar. Raporunda "*SBKP'nin gelecek dönemdeki ekonomik stratejisinin en önemli ilkesi*" olarak, "*ekonomi ekonomik olmalıdır*" ilkesi getiriliyor. İsrafi durdurma, tutumluluk:

"Üretim birimlerinden, makinalardan, gereçlerden ve ulaşım olanaklarından daha iyi yararlanabilmeye büyük olanaklar yattırıyor. Çabalarımızı, *boşta geçen zamanı azaltma*, vardiya endeksini yükseltme ve enerji ve hammadde *tasarrufunu* sağlayıcı teknolojiler geliştirme yönünde yoğunlaştırmalıyız.

"Emek kaynaklarına karşı tutumlu,

ekonomik bir tutum, seksenli yılların koşullarında özel bir önem kazanıyor. Bu, ekonomik, teknik, toplumsal ve eğitimsel nitelikli pek çok sorunun çözümünü gerektiren karmaşık bir sorundur.

"Parti Merkez Komitesi, Kongre delegelerini *SBKP'nin önümüzdeki dönemde ekonomik stratejisinin en önemli bir ilkesi* olarak bu sonucu onaylamaya çağırıyor.

"*Ekonomi ekonomik olmalıdır* — dönem bunu dayatıyor" (abç).

Raporun bu bölümünde değinmek istediğimiz birinci nokta buydu. İsrafi durdurma:

1.2. Üretimin niteliğini yükseltme

Rapor, üretimin niteliğini yükseltme gereğini ilgili her bölümde, endüstrinin genelinde, dayanıklı tüketim malları için, tarım için ısrarla söylemektedir. Sorunun, Sovyet ekonomisi için taşıdığı önemi, aşağıdaki iki alıntıda görebiliriz:

"Bir başka nokta, malların niteliğine ilişkin aranan ölçütlerle ilgilidir. Bence bunlar en yüksek ölçütler olmalıdır. En yüksek dünya ve ülke içi standartlara uygun bir düzeyin altını kabul edemeyiz ve etmemeliyiz. Kendimizi buna alıştırmak bunun için çalışmalı, zamanı geçmiş, yararını yitirmiş, yaşamın standartların altında olduğunu gösterdiği her şeyi elimizin tersiyle kenara itmeliyiz". (...)

"Partinin yaşam standartlarını yükseltme için gösterdiği çabada başlıca önem verilmesi gereken şey, tüketim mallarının üretiminin *genişletilmesi* ve bunların *niteliklerinin artırılması* ile kamu hizmetlerinin genişletilmesi olacaktır.

"Bu konuda başarılar elde ettik ve bunlar büyük başarılardır. Ama bir parti kongresinde, başka yönlerde dikkatimizi yoğunlaştırmak önem kazanır. Çünkü şu da bir gerçektir ki, yıl be yıl

birçok tüketim malının üretimi için yapılan planlar gerçekleştirilmedi. Bu özellikle tekstil, trikotaj, deri ayakkabı, mobilya ve televizyon aygıtlarında böyledir. Ne de nitelik, sunuş ve çeşitte hatırı sayılır düzeltmeler vardır. Tüm bu sorunlar gecikmeksizin yoluna konmalıdır" (abç).

Söylenen açık söyleniyor. Sovyetler Birliği'nde üretim niteliği ileri kapitalist ülkelerden geridir. Bunu düzeltmek gerekir. Malın teknolojik düzeyinden, çeşidine ve ambalajının niteliğine dek düzeltmek gerekir. Bu da sevinçle karşıladığımız bir yanıştır. Bizim menşeviklerimizin hâlâ kotardıkları vulgar sosyalizm anlayışını dünya geride bırakalı çok oldu. Bu anlayışa göre, mal çeşidi, modeli, ambalajı v.b., kapitalist kâr oyunlarıdır, israftır. Malın, amaçladığı işi görmesi yeter. Bu anlayış, sosyalist ülkelerin ekonomik olanaksızlıklar nedeniyle zorunlu olarak yaşadıkları bir aşamayı teorik ilke durumuna sokuyordu. Artık onlar geride kalıyor. Sosyalizmin, estetik dahil, her yönden insanın mutluluğu için kapitalizmin yapamadığını yapacak bir örgütlenme olduğu daha iyi anlaşılıyor.

Ancak, eksikliği teşhis ile giderebilme arasında belli bir zaman gerekir. Bu zaman, bu konuda Sovyetler Birliği için bize nesilleri kaplayacak uzun bir zamandır. Bunun çok çeşitli tarihsel, ekonomik, toplumsal, siyasal nedenleri vardır. Ve de zaten son birkaç kongre raporunda aynı hedefin varlığı, zamanın ne denli uzun olacağını kanıtlar.

1.3. Ticarete daha büyük söz hakkı

Üretimin niteliğini yükseltme çağrısıyla birlikte, bir başka fikir gelmektedir.

"Malların çeşidinin ve niteliğinin belirlenmesinde ticaretin daha büyük söz hakkı olmalıdır".

Dayanıklı tüketim mallarında niteliği arttırma sorunu birkaç kongredir önümüze geliyor. Ama düzelmeye, istenenden yavaş ilerliyor. Düzelmeye mekanizmaları gerekir. Sosyalizmin kapitalizmi her yanıyla yadsıyacağını sanmak yanlışlık olur. Üretilen malın çeşidini ve niteliğini belirlemede *tüketici* söz hakkı olmalıdır. Üretim, tüketicinin seçimine göre kendini düzenlemelidir. Ticaret, bu söz hakkının içinden geçerek gerçekleştiği bir ortam olarak, aranan mekanizmayı sağlayabilir. Ancak, bunun hızlı ve anlamlı biçimde gerçekleşmesi isteniyorsa, ülke çapında elektronik bilgi toplama merkezleri (data processing) gerekir. Bu merkezlerle, üreticinin tüketiciyi bulduğu dükkanlar arasında ve merkezi planlama ve fabrikalar arasında elektronik haberleşme gerekir. Sovyet ekonomisi henüz bu

düzeyde değildir. Ayrıca, üretimin yönünü her an şu ya da bu mala kaydırabilecek bir finansman ayırımı gerekir.

Üretimin çeşidini ve niteliğini belirlemede *tüketici tepkisi* söz sahibi olmadan beklenen ilerleme sağlanamaz. Diyelim ki, tek çeşit otomobil var. Ya alacaksın, ya alacaksın, bitti. Gelişme artık üretimi planlayanın sağduyusuna kalır. Oysa, en azından birkaç seçim olsa, modern bir bilgi toplama sistemiyle üretim aranan çeşide ve niteliğe yoğunlaştırılırsa durum çok farklı olur.

1.4. "B" gurubuna öncelik

Önce raporun ilgili bölümünü okuyalım:

"Bildiyiniz gibi, yoldaşlar, gelecek beş yıllık plan için hazırlanan Direktifler Taslağı, 'B' gurubu üretimde *belli bir hızlanma öngörüyor* — bunun büyüme hızı 'A' gurubununkini *bir miktar geçecektir*. Bu iyi bir şeydir" (abç).

A gurubu, makina üreten makina endüstrisi, eski deyimle ağır endüstridir. B gurubu, tüketim malları endüstrisi, eski deyimle hafif endüstridir. B gurubunun A gurubunu geçmesi, Sovyetler Birliği'nde büyük bir tartışma konusudur. Çünkü, sosyalist modelde her zaman A gurubu önde gider ve tüm ekonominin gelişmesini çeker götürür. Ve Sovyetler'de de hep böyle olmuştur.

Ne var ki, bugünkü somut duruma bakıldığında, iki bölüm arasında büyük bir dengesizlik belirmiştir. Ekonomik olanakların darlığı nedeniyle A gurubundaki gelişme, B gurubundaki gelişmeyi tam sağlayıcı yönde çalıştırılmadı. Varolan sınırlı olanaklar, en başta emperyalizmin varlığı ve tehdidi nedeniyle A gurubuna, özellikle savaş endüstrisine yığıldı. Varolan tüketim mallarının çeşidi ve niteliği sınırlı kaldı. Bu nedenle, son iki kongre de B gurubuna özel önem veriyor. Onbirinci Beş Yıllık Plan, B gurubunun gelişme hızını, A gurubundan daha yüksek belirliyor. Genelinde böyle olmaması gerekir. Fakat Sovyetler Birliği'nin somut durumunda gerçekten böyle olması gerekir.

Hatta, raporun "az biraz geçecektir" biçimindeki cümlesi pek bir şey anlatmıyor. Diyelim ki, A gurubu 1000 mal, B gurubu 100 mal üretiyor. B gurubu için yüzde yüzlük bir üretim artışı öngörülse 200 olur. Oysa, A gurubu yüzde yirmilik bir büyümeyle 1200 olur. Böyle büyük bir artış farkıyla bile aranın kapanması, en azından 4-5 planı (25 yıl) kapsar.

2. Tarım sorunu

2.1. Yiyecek arzını arttırma

Tarım alanında değinmek istediğimiz birinci nokta, raporda konulan *yiyecek*

arzını arttırma hedefidir.

1976 yılında düzenlenen bir seminerde, Sovyetler Birliği'nin pek çok bölgesinde, et, süt, yumurta bulmada güçlük çekildiğini söylediğimde belki birçok yoldaş inanmamıştı. Rapor bu gerçeği dile getiriyor. Son 10-15 yıl içinde yiyecek üretiminin sürekli artmasına karşın, "her cumhuriyette ve her bölgede durumun tam farkında olan Parti Merkez Komitesi ve Politik Bürosu, nüfusun yiyecek gereksinimini karşılamada güçlüklerin hâlâ var olduğunu görmektedir" (abç) diyor.

Kruşçof bir zamanlar "Sovyetler Birliği 1980'de komünist olacak", "süt ve çelik üretiminde ABD'yi geçtiğimizde ülkemiz komünist aşamaya ulaşacak" demişti. Hatta, sanırım 1980 tarihi, SBKP programına yazılmıştı. 1980 geldi ve geçti. Sovyetler çelik üretiminde Amerika'yı geçti. Ama komünizm daha çok uzun yol var. Demek ki yanlış yapılabiliyor. SBKP olmak, ya da SBKP'nin Genel Sekreteri olmak da yanlışla aşılmayı sağlamıyor.

Yirmi altıncı Kongre Raporu yiyecek darlığını gidermek için alınan ve alınması gereken önlemleri sayıyor. Çiftliklerin üretimini büyük oranda arttıracak bir *yiyecek programı* yapılmış. Bu programla, tarımın, depolama ve tarım ürünlerini işleme alanlarındaki endüstrilerle ve ticaretle daha yakından entegrasyonu öngörülüyor.

Kongre, yiyecek konusunda asıl ağırlığı et, süt, yumurta, yağ gibi hayvan ürünlerine veriyor. Şöyle diyor:

"İlk iş, özellikle arzu kaygılandırıcı aksamalara yol açan biçimde yetmez olan tarımsal ürünlerin üretimini arttırmaktır. En başta *et* ve *öteki hayvansal ürünleri* kastediyorum. (...)

"SBKP MK'nın mesajı şudur...: Hayvancılık tarımda bugün ana cephe" (abç).

2.2. Tarımın alt yapısını geliştirme

İkinci olarak değineceğimiz konu, Sovyet tarımının genel durumunu ve bununla bağlı olarak ülkenin genel gelişme düzeyini yansıtan bir konudur. Rapor, tarımsal üretimde hedeflenen amaçları gerçekleştirebilmek için *tarımın alt yapısını geliştirmeyi* ana halkalardan biri olarak seçmiştir. Bu da çok doğrudur.

Tarımda üretimi, üretimde verimliliği ve niteliği arttırabilmek, genel olarak ülkenin, özel olarak tarımın alt yapısıyla doğrudan bağlıdır. Bunların olabilmesi ve üretilenlerin de halka ulaşabilmesi için en başta, raporun kullandığı deyimle "yol ağı" gerekir. Yol da yetmez, yine raporun deyimle "güvenilir ulaşım", yani hızlı, düzenli, soğutmalı ulaşım gerekir. Silolar, depolar, soğutucular, paketleme ve yükleme istasyonları gere-

kir. Tarımda ileri kapitalist-emperyalist ülkelerin düzeyine ulaşmak için tüm bunları en iyi biçimde yapmak gerekir. Bunları yapabilmek, ülkenin genel gelişme düzeyiyle yakından bağlıdır.

Örneğin, size İngiltere'nin rastgele bir köyünü seçerek anlatabım. Sovyet köylerini de, bizim köylerimizi de oldukça biliyorum. İngiltere, ekonomik yönden gerileyen, gelişme hızı düşük, oldukça ciddi bunalım yaşayan bir emperyalist ülkedir. Genel gelişme düzeyi ve yaşam standartları birçok ülkeden geridir. Buna karşın, bu köyde tümü asfalt 5 küçük, 1 büyük, 6 yol vardır. Elektrik, havagazı, kanalizasyon, telefon, televizyon, sabahları süt ve gazete dağıtımı, 1 postahane, 3 bakkal, 1 manav, 1 bahçe gereçleri satan dükkân, 1 evlere donmuş et dağıtan mezbaha, 1 ilkokul, 1 orta okul, 1 benzinci ve oto tamircisi, 1 büyük tarım ilaçları fabrikası, 2 birahane var. Az gelişmiş bir ülkede başlayan sosyalizm için bu düzeye ulaşmak, doğru siyaset, yoğun çalışma, toplumsal bilinç ve zaman işidir.

Aynı konuyla ilgili olarak şimdi bir de raporu dinleyelim:

"Bugün bile tarımsal üretimin hacmi, nüfusa çok çeşitli yiyecek maddesinin arzında gözle görülür bir iyileşmeyi olanaklı kiler. Son beş yıllık dönemde, örneğin *kişi başına yıllık ortalama meyve ve sebze tüketimi, bunların üretiminden çok daha yavaş büyüdü. Bu büyük ölçüde kayıplardan kaynaklanmaktadır*" (abç).

Bu ne demektir? Aynen bizim ülkemizde olduğu gibi meyve ağacın altında, sebze bostanda çürüyor, pazara, halka götürülemiyor. "Çok daha" diyor, ki böyle derece belirten sıfatlar pek kullanılmıyor. Bu çok önemli bir noktadır. Ne kapitalizmle, ne sosyalizmle ilgili olmayan bir durumdur. Az gelişmişlik derken neleri kastettiğimiz bununla daha iyi anlaşılır. Ülke komünizmin maddi-teknik temellerini kuruyor ama meyvesini, sebzesini Kafkas'da yetiştirirken Moskova'da kolayca satamıyor. Sovyetler Birliği böyle geri bir yerden kalkıp geliyor. Kolay değil ve bu tarihsel geriliğin getirdiği çok çeşitli eksiklik, bozukluk, çarpıklık var. Önemli olan, gidişin yönü ne yanadır? Sovyetler Birliği'nin 64 yıllık gelişimi, bunların da mutlaka gelişip düzeleceğini göstermektedir.

2.3. Maddi ve moral özendiriciler

Bu konuyla birlikte, ele alınışına ve kullanılmasına göre çok değişik gelişmelere yol açabilecek konulara doğru açılıyoruz. Maddi ve moral özendiriciler konusu bunlardan biridir. Rapor, tarımı geliştirmek için maddi ve moral özendiricilere daha büyük ağırlık verileceğini

söyleyerek başlıyor. Bununla anlaşmamak diye birşey olamaz. Moral ve maddi özendiricilerin dışında (komünizmde değil, sosyalizmde) çok az şey kalır.

Raporda, maddi ve moral özendiriciler sisteminin geliştirilmesi için üç önem sayılmaktadır. Bunlardan birincisini aşağıdaki satırlarda buluyoruz:

"SBKP Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu yakın zamanda bu konuda ayrıntılı bir karar çıkardı. *Karar, kolektif ve devlet çiftliklerinin ekonomik işlerine kimi parti ve hükümet yetkililerinin gereksiz karışması uygulamasını kınamaktadır*" (abç).

Parti ve hükümet görevlileri, çiftliklerin ekonomik eylemlerine gereksiz yere katılmayacaklar. Bu önlem, asıl olarak bürokratik karışmalara karşı ise de, kaçınılmaz olarak merkezkaç (desantralizasyon) eğilimini içinde taşır. Raporun çok yerinde getirilen önerilerle işyeri menecerlerinin yetkileri, hem merkezi devlet ve planlama karşısında, hem işgücü karşısında artırılmaktadır. Böylece, iki eğilimli bir gelişme ortaya çıkmaktadır. Menecerlerle merkezi kurumlar arası ilişkilerde merkezkaç eğilimi ve menecerler işgücü arasında, menecerin yetkileri arttığı için, merkezleşme eğilimi. Menecer-işgücü ilişkisinde ortaya çıkan durum, özellikle işçi sınıfının çıkarlarını, "yanlış da yapabilecek olan devlet"e (Lenin) karşı koruyan sendikaların yetkililerinin artırılmasını gerektirir. Ancak raporda, bu düzeyde bir yenilik yoktur. Bu konuya daha sonra yine döneceğiz.

Menecerlerle merkezi kurumlar arası ilişkiye gelince. Ekonomik verimliliğin önemli bir unsuru, iş yaşamındaki genel hava olduğuna göre bu önlem, pek çok tatsız ve yersiz tutumu önleyeceği için işyeri yönetimine önemli bir moral özendirici görevi görebilir.

Maddi ve moral özendiriciler sisteminde önerilen ikinci önlemler biraz uzun bir alıntıyla okuyalım:

"Kollektif ve devlet çiftlikleri, dün de bugün de sosyalist tarımın köşetaşlarıdır. Ancak bu, *yan kişisel mülkiyetin potansiyelinin yadsınabileceği anlamına kesinlikle gelmez. Deneyim göstermiştir ki, bu çeşit mülkler et, süt ve başka bazı ürünlerin üretiminde önemli bir varlıktır. Kişilere ait sebze ve meyve bahçeleri, tavuk ve sığırlar, ortak zenginliğimizin bir parçasıdır.*

"SBKP Merkez Komitesi *yan kişisel mülkiyeti geliştirmek için ek önlemler üstüne bir karar çıkartmayı gerekli görmüştür. Karar, vatandaşları yan tarıma, özellikle de hayvancılık ve tavuk yetiştirmeye daha çok özendirerek maddi ve moral koşulların yaratılmasını öngörmektedir.* Kollektif çiftçilere ve devlet çiftliği işçilerine yavru hayvan ve gıda konusunda yardımcı olunmalıdır. Bu hem kendi hayvanlarına sahip olanlar, hem de kollektif ya da devlet çiftliklerine

ait hayvanları yetiştirmeye hazır olanlar için geçerlidir. Birkaç cumhuriyette ve bölgede bunların deneyimi vardır ve bu deneyim yaygınlaştırılmaya değerdir" (abç).

Burada bir yanda teorik açıdan olması gereken, bir de varolan durum söz konusudur. Teorik açıdan ne yana gidilmesi gerektiği bellidir. Özel mülkiyet topraklarına verilen özendiriciler (ya da ödünler) teorik modele uymaz. Kolhozla, kollektif çiftlikle (kooperatif bu) devlet çiftliği arasındaki farkı unutmak bir yanlışsa, özel toprakla şu ya da bu düzeydeki toplumsal mülkiyet arasındaki farkı unutmak çok daha ciddi bir yanlış olur. Özel toprak onun sahibinin, kollektif çiftlik o kooperatifin, ama devlet çiftliği ya da fabrika *tüm halkın* malıdır. Mülkiyet ilişkileri açısından aralarında fark vardır. Gelişmenin yönü, tüm tarımın devlet çiftliği olmasıdır. Ne var ki, bu genel teorik modeldir. O aşamaya, yaşamın getirdiği çeşitli çelişkileri, açmazları çözerek, bazan tersine davranarak, bazan yavaşlayarak vb. varılabilir. Onun için düşünülmesi gereken, önerilen önlemlerin Marksizmin "lafına" uygunluğu değil, Marksizmin önerdiği hedefe gitmede yardımcı olup olmayacağıdır.

Raporda sık sık çok anlamlı kullanılan "voluntarizm" sözcüğüyle anlatılmak istenen şey, burada tarihsel olarak 50 yıl sonra çıkıyor. Kapitalist devlette kooperatif (tarımdaki kollektif çiftlik, endüstrideki ya da değer üretmeyen dallardaki çeşitli biçimlerdeki kooperatifler) *kollektif kapitalist örgütlenmelerdir.* Ama devlete işçi sınıfının sahip olduğu proletarya diktatörlüğü koşullarında, kullandığı toprağın ve kullandığı temel üretim araçlarının devlete, yani tüm topluma ait olduğu bir ortamda, "sosyalist kuruluşlardan bir farklılık göstermez" (Lenin, *Toplu Yapıtlar*, İngilizce basım, c.33, s.473). Bu koşullar altında kooperatif çiftlik, "aşağı yukarı her zaman sosyalizmle denk düşer" (Lenin, c.33, s.473).

Sosyalizmde, devlet mülkiyeti yanında sosyalist mülkiyetin biraz daha farklı, daha geri bir çeşidi olan kooperatif mülkiyetin varlığının nedeni, kapitalist toplumda burjuvazi ve proletarya yanında bir de basit-meta üreticisinin (kır ve kent küçük üreticisi) varlığıdır. Sosyalizme geçecek her ülkede bu iki mülkiyet biçiminin komünizme dek varolacağı, bugünkü toplumsal gelişme düzeyinde kesine yakın söylenebilir. Örneğin, İngiltere sosyalizme geçtiğinde tarımda kollektif çiftlikler herhalde olmayacaktır, çünkü tarım, nüfusun çok küçük bir kesiminin büyük topraklarda yüksek teknikle üretim yaptığı bir alandır. Ancak, bir de servis ve ticaret sektörlerindeki aşırı fazla sayıda küçük işletmede yaşamlarını sürükleyenler ve artizan-

lar vardır. Bunların sosyalizme geçişi yine kooperatifler eliyle olacaktır.

Sosyalizmde sözünü ettiğimiz bu iki toplumsal mülkiyet çeşidi, devlet mülkiyetinin güdümü altında birlikte varolabilir, varoluyor. Ancak devlet mülkiyeti daha yüksek, daha olgun, modeldeki mülkiyet biçimidir. Zaman içinde gidilecek yerdir. Bu hedefi gözden kaçırmak, planlı ekonomiyi yadsımakla eş değerlidir. Ekonomik farklılaşmaya, birimler arası rekabetin azmasına, en sonunda üretim anarşisine varabilir.

Komünizmde, bu iki mülkiyet biçimi, devlet mülkiyeti, yani tüm toplumun mülkiyeti olarak tekleşecektir. Ne var ki, farklı sınıflar varolduğu süreçte (ki sosyalizmde sınıflar vardır), bu sınıfların toplumsal üretim araçlarına karşı ilişkileri de farklı olacaktır. Bu farklılık, iki değişik toplumsal mülkiyet olarak belirleyecektir.

Bu uzunca sapıştan sonra, "voluntarizm" sözcüğüne dönelim. Kollektif çiftlikler, proletarya diktatörlüğü altında, küçük üreticinin sosyalist üretime çekilişinin "en basit, en kolay ve köylü tarafından en kabul edilebilir" (Lenin) yoludur. Bu çekiliş ancak *gönüllü* ve *yavaş yavaş* olabilir. Sürecin gelişimi ve başarısı, eskiyi savunan güçlere karşı aktif savaşımın yanısıra, *asul olarak* tarımdaki nüfusun *bilincinin* gelişmesine bağlıdır.

Sovyet tarımında kollektifleşme, büyük ölçüde bu bilincin gelişme hızına orantısız yapılmıştır. Gönüllülük ve tedricilik ilkesi aşırı derecede zorlanmıştır. 1930'larda, dünya savaşı perspektifinin belirlemeye başlaması bu hızlandırmada önemli bir rol oynamıştır. Nesnel koşullar ve özne seçimleri sonucu, ekonominin teknolojik düzeyinin varolması gereken düzeye ulaşmasından çok önce tarımda ve endüstride sosyalist mülkiyet ilişkilerine geçilmiştir. *Geçilmemeliydi demiyoruz*. Yalnızca bugünkü sorunların kökenini anlamaya çalışıyoruz. Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşu döneminde ve hatta *bugün bile*, üretim ilişkileri, kendine uygun üretim güçleri düzeyinden önde gitmiş ve gitmektedir. Üretim güçlerini ileriye doğru çekmektedir. Bir anlamda, önce çadır kurulmuş ve onun kolaylaştırıcı etkisi altında içi döşenmeye başlanmıştır.

Az gelişmiş ülkede kurulan sosyalizmin kaçınılmaz yoludur bu. Ancak getirdiği dev gibi güçlükler de vardır. Örneğin, 1970'lerin ikinci yarısında, endüstri işçilerinin yüzde kırkı, tarım ve inşaat sektörlerinde çalışanların ise çok daha büyük bir yüzdesi hâlâ *kol emeğiyle* çalışmaktadır. Demek ki, tam anlamıyla olgun-gelişmiş sosyalizme daha çok yol vardır. Böyle bir teknolojik temelde sosyalist bilincin gelişmesi de kaçınılmaz olarak ciddi zayıflıklar taşıyacaktır.

Bir başka örnekle sözümlü özel topraklara bağlayalım. Bir yanda üretim araçlarının, üretimin teknik düzeyinin göreceli geriliği, öte yanda sosyalist bilincin zayıflığı en iyi *özel küçük topraklar* konusunda beliriyor. Özel küçük topraklar, kollektif çiftçilerin ve işçilerin sahip olabileceği, büyüklüğü kesin denetim altında tutulan, ekilebilir toprakların küçük bir yüzdesidir. Buna karşın 1965'lerde bu küçük özel topraklar, *tüm Sovyet nüfusunun toplam reel gelirinin yüzde onyedisini sağlamıştır!* Bu büyük oranda, tarım ürünlerinin yetmezliği yanında özel mülkiyet anlayışı ve alışkanlığı da gömülmüştür. Bu oranın daha sonraki yıllarda düştüğünü düşündürecek bir gelişme olmamıştır. Hatta, 26. Kongre Raporu, bu toprak parçalarına daha büyük bir görev yüklemekte-dir.

Özel küçük topraklarda yapılan tarıma, hayvancılığa "özendirici devlet desteği" vermek, bireyci bilincin kökünün kazınmasını en azından sağlamayacak, öte yandan devlet çiftlikleriyle kollektif çiftliklerin verimliliğini tersine etkileyebilecektir. Ekonomideki merkezi denetimi zorlaştıracaktır. Fakat, bilgimin bugünkü sınırı içinde eğilimim, bu desteğe karşı olmak yönünde değildir. Voluntarizm sözcüğünün anlamı da bu gelişmede gizlidir. "Yapırım olur" olmuyor. Bugün küçük özel topraklarda üretimi durdurmak, kıtlık anlamına gelebilir.

Sosyalizm, kendi teorik mantığı içinde kapitalizmin geliştirdiği taban üstüne kurulur. Ondan daha ileri bir üretim güçleri-üretim ilişkileri aşamasını temsil eder. Evet, orta gelişmiş bir ülkede beliren uygun bir siyasal ortamda işçi sınıfı devleti ele geçirebilir. Ama çok uzun bir tarihsel dönem içinde Marksizmin öngördüğü sosyalizmi kuramaz. Ancak, kapitalizmin yetersiz hazırladığı tabanı daha hızlı döşer, çadırın içini daha hızlı doldurur. Lenin, bu nedenle, orta gelişmiş bir ülkede devrimi yapmak, ileri kapitalist ülkede yapmaktan daha kolaydır ama sosyalizmi kurmak daha zordur diyor.

Bilinc! Bilinci tek başına propaganda, eğitim, öğretim veremez. O, sorunun bir bölümüdür. Öteki bölümü bilincin yeşereceği ekonomik toplumsal tabandır. Bu taban yeterli değilse, iş kolay değildir. Sovyetler Birliği'nde tarım sorunu ancak zaman içinde ve teknik düzeyin gerçekten yükselmesiyle çözülebilir. Bununla yakından bağlı olarak ideolojik eğitime.

Düşünelim ki, insan arka bahçesinde inek besliyor. İneğin kafası her an mutfak penceresindedir. Her akşamüstü yem veriyor, her sabah işe gitmeden sağlıyor. İstendiği zaman, istendiği kadar ve ineğin bakım giderinden daha ucuza süt bulursa, o ineği besler mi? Keser

yer, o iş de orada biter.

Sosyalizme gerçek anlamıyla uygun üretim güçlerinin ve kültürünün zayıflığı ve toplumsal ilişkilerin yetersiz yoğunluğu, sosyalist üretim tarzının kapitalizme üstünlüğünü bugün *tam anlamıyla* ortaya koymasını geciktirmektedir. Sovyetler Birliği'nde devrim ve sosyalizm, tarihsel olarak sosyalizmi çağırarak gelişmeleri kendisi sağlamak durumunda kalmıştır: Endüstrileşme, tarım emeğinin bir çeşit endüstri emeğine dönüştürülmesi, üretimde ve tüketimde elektrikleşme-otomasyon, okuryazarlık sorununun çözümü, ülke çapında kentleşme, yaygın-modern haberleşme ağı, ülke çapında merkezi muhasebe. Bunlar, tarihsel olarak kapitalizmin çözmesi gereken ve ileri kapitalist ülkelerde çözdüğü sorunlardır. Sovyetler Birliği'nde bu sorunları da sosyalizm çözmüş ve bir anlamda kapitalizmin "açığını kapatmıştır". Bu bile, gören göz için, sosyalizmin üstünlüğünü kanıtlamaya yeterlidir.

Dört bir yanı planlı ekonomiyle kuşatılmış bir toplumda raporun önerdiği önlemlerin sosyalist tarımı tehlikeye düşüreceğini düşünememek zordur. Yalnız şunu iyi anlatıyor: Az gelişmiş bir ülkede sosyalizmi kurmak kahurlu bir iştir.

Tarım için önerilen maddi ve moral özendiriciler sisteminin üçüncü önlemi şöyledir:

"Kendi personelinin gereksinimlerini karşılamak için endüstri kuruluşlarının işlettiği çiftliklere de en yüksek destek verilmelidir".

Bu önlem de, olması gerekeni değil, olabileni vermektedir. Fabrikada üretilen madde, o fabrikanın işçisinin değildir ama çiftliğinin ürettiğini kendi işçisi yiyecektir. Yandaki fabrikanın çiftliği yoksa, onlar yiyemeyecek. Bu, bir anlamda, tarımdaki kooperatif mülkiyetini, endüstrideki tüm halkın mülkiyetinin içine taşımak oluyor. Bunu, Sovyet ekonomisinde varacağını hiç sanmadığımız boyutlara büyüterek düşünürsek, Marks'ın, Engels'in "belediye sosyalizmi" diye alay ettikleri, Yugoslavya çeşidi başka birşeye varırız. Oysa, "sosyalizmin amacı, tüm üretim araçlarını tüm halkın mülkiyetine çevirmektir. Ve bu hiç de gemiler gemi işçilerinin malı, bankalar banka memurlarının malı olacak anlamına gelmez. İnsanlar böyle saçma şeyleri ciddiye alacaklarsa, devletleştirmeyi kaldırıp atalım, çünkü herşey anlamsız olur" (Lenin, c.42, s.63).

Böylece, raporun tarım alanında maddi ve moral özendiriciler sisteminde önerdiği üç önlem görmüş oluyoruz. Üçünün de ortak olumlu yönü, gerçek çözüme zaman kazandırıcı nitelikte olmalarıdır.

3. Ekonomide demokratik-merkeziyetçilik

3.1. Disiplin ve sorumluluğu artırma

Ekonomide demokratik-merkeziyetçilik konusu sosyalizmin kilit sorunlarından biridir. Bu alanda değineceğimiz ilk fikir, ekonomide disiplinin ve kişisel sorumluluğun artırılması gereği. Önce iki alıntı okuyalım:

“Disiplinin önemi, kişisel sorumluluğun önemi, günümüz koşullarında kat kat artmıştır. Bu özellikle öndegelen ekonomi, hükümet ve parti personelinin sorumluluğu için geçerlidir” (abç).

İkinci alıntı, çalışma temposunu düşürmeme çabasıyla ilgilidir ve Sovyet ekonomisinin karşı karşıya olduğu sorunların bir başka cephesini aydınlatmaktadır:

“Söz etmek istediğim ilk nokta, devlet planının gerçekleştirilmesine ilişkin sorumluluktur. Parti, plana her zaman yasa gözüyle bakmıştır. Ve o da yalnız onaylayan Yüce Sovyet'tir diye değil. Plan yasadır, çünkü ulusal ekonominin uyumlu işleyişini sağlayan tek şey, plana uyulmasıdır. Açık söyleyelim: Bu aksiyomatik gerçek unutulmaya başlanmıştır. Planı aşağı doğru yeniden düzenleme uygulaması yaygınlaşmıştır. Bu çeşit uygulamalar ekonominin örgütlülüğünü bozuyor, personeli demoralize ediyor ve sorumsuzluğa alıştırıyor.

Biçimsel bir tutum almaya hiç eğilim yoktur. Arasına planın düzeltilmesi gereken durumlar çıkabilir ve çıkar. Ama bunlar tam da arasıra çıkacak durumlar, ayrımlı durumlar olmalıdır. Ne var ki, ayrımlar gitgide sıklaşmaya başlayınca, bu anlaşılır endişelere yol açar. Kendi yaşamlarını rahatlaştırmak, planları gerçekleştirmeden öndegelen işçiler olarak listeye girip ikramiye almak isteyenlerin peşinden fazla sık gitmiyor muyuz”.

Ekonominin daha da gelişebilmesi için disiplinin ve kişisel sorumluluğun artırılması gereği, doğru bir anlayıştır. “Her durumda ve ayrımsız tüm koşullarda, kolektif yöneticiliğe kesin sınırlarla saptanmış bir iş için her bireyin kesin sınırlarla saptanmış kişisel sorumluluğu eşlik etmelidir. Sorumsuzluğa bir gerekçe olarak kolektif yöntemlere sığınmak en tehlikeli kötülüktür” (Lenin, c.29, s.437).

3.2. Menecerlere daha büyük yetki

SBKP'nin Ekonomik Siyaseti ve de Ekonomide Demokratik-Merkeziyetçilik bölümünde ele alacağımız son nokta, bir

anlamda SBKP'nin bugünkü ekonomik siyasetinin ana yönünü gösteren çok önemli bir noktadır:

“Birleşik kuruluş (amalgamation—R.Y.) ve işletme düzeyinde menecerliğe özel olarak değinmek istiyorum. Bildiğiniz gibi, değişik formüller ve değişik şemalar denenmiştir. Çok çeşitli bir deneyim birikimi elde edilmiştir. Bu deneyim açıkça gösteriyor ki, arayışı sürdürmek gerekiyor. Bu arayışın genel eğilimi, öyle görünüyor ki, birleşik kuruluşların ve işletmelerin daha büyük bağımsızlığı ve ekonomik menecerlerin daha büyük yetkiler ve sorumluluk taşımaları yönündedir” (abç).

Görüldüğü gibi, rapor, sürmesi gereken yönelişi şöyle belirliyor: İşletme menecerliklerinin a) bağımsızlığının ve b) yetki ve sorumluluğunun giderek artması.

Bu konu, sosyalist toplumun ve ekonominin demokratik merkeziyetçi işleyişini, sosyalizmin bürokratik merkeziyetçiliğe olan farkını ilgilendiren gerçekten karmaşık bir konudur. Bu konudaki görüşlerimizi belirtmeden önce bir başka şeyi ekleyelim. Okuduğunuz alıntı, plan gerçekleştirilmelerindeki düşüş paragraflarının hemen ardından gelmektedir. Bu da bize, yukarıda sıraladığımız konular yanında, işletme menecerliklerinin yetkilerini arttırmada bir başka pragmatik endişenin daha rol oynadığını anlatıyor: Plan hedeflerinin gerisine düşmemek.

Burada hemen bir parantez açalım ve komünist propagandaya ilişkin aklımıza takılan bir gerçeği anlatmaya çalışalım. Propaganda kolayına kaçma, basit hazırcavaplıklar belki bir süre iş görüyor ama koşullar değiştiğinde bunu yapanın önüne ek bir sorun olarak dikiliyor. Çeşitli tarihlere kullanılan propagandanın iki örnek verelim.

Örnek 1: “Trafik kazalarının en düşük olduğu ülke Sovyetler Birliği'dir. Çünkü sosyalizm insancıldır, düşüncelidir.” Yanıt: Otomobil sayısındaki artış! Yollardaki taşıt sayısı arttıkça, kaza oranı ürkütücü biçimde artmaktadır. Boş yolda kaza az olur. Çoğalmasında sosyalizmin insancıl olmadığını değil, toplumsal bilincin-kültürün geriliğini gösterir. Çünkü, dolu yolda kaza oranı en başta kültür düzeyi ile bağlıdır.

Örnek 2: “Sovyetler Birliği'nin devrimden bu yana tutturduğu ve hep böyle gidecek olan yüksek gelişme hızı, sosyalist üretim biçiminin yapısal özelliğidir”. Yanıt: Bu mantıkla, Sovyetler Birliği'nin gelişme hızı son yıllarda giderek düşen bir eğri çizdiğine göre, sosyalizmin işe yaramazlığı sonucuna varmak gerekir. Öyle mi ya! Üretim hacmi zaten düşük olan ve savaşın bunu iyice düşürdüğü orta gelişmiş bir ülkede seferber edilen toplumsal dinamizm, gelişme hızını çok yükseklerle çıkarabi-

li. Oysa, zaman ilerleyip, ekonomi büyüdüğünde, yaşam tekdüzeleştiğinde bu yüksek hızların düşmesi kaçınılmazdır (On birimlik üretim yüzde yüz arttığında 10 birim artar. Oysa 1000 birimlik üretim yüzde birlik arttığında yine 10 birim artar). Bu süreçte az gelişmişliğin tüm öğeleri etkisini artırır. Herhangi bir ögenin sosyalizmin yapısal özelliği olması başka, bir somut ülkede ve belli bir zaman dilimi içinde varolması başka şeylerdir. Dün bunlar düzgün açıklansaydı, gelişme hızının düşmesi bugün kafalarda gereğinden fazla sorun yaratmazdı.

İşyeri menecerliklerinin yetki ve bağımsızlığını arttırmanın, üretimin niceliğini ve niteliğini düşürmeme ve yükseltme endişesiyle nasıl bir bağı olabilir? Sovyetler Birliği dev bir ülke, milyonlarca tonluk üretim yapıyor ve merkezi plan uyguluyor. Baltık'dan taygaya dek tüm işletmelerin neyi, ne kadar, hangi nitelikte üreteceğine, kaçta satacağına karar veriyor. Ülke ekonomisi küçükken, dünyada ekonomik tempo düşüken, yazışma yoluyla merkezi plan işleyebilir. Üretim büyük boyutlar aldıkça, çeşitlendikçe, nitelik öne çıktıkça, dünya pazarında emperyalizmle rekabet her ülkenin her evini doğrudan etkiler bir önem kazandıkça, bilimsel-teknolojik devrim alınp serpildikçe gerçekten merkezi bir planın başarıyla işletilebilmesi en başta çok yüksek bir teknoloji ister. Tüm ülkeyi kavrayan elektronik haberleşme, bilgisayar sistemi ister. Sovyet ekonomisi henüz bu düzeyde değildir. Fotokopi makinaları daha yeni yaygınlaşıyor. Bizce, planın uygulanmasında beliren yetersizliklerin başlıca nedenlerinden birisi teknolojik geriliktir.

Yönetim, plan işleyişinin rahvanlaşmasını yakalıyor. Bunun karşısında ne getiriyor? İşletme yönetimlerince daha geniş bağımsızlık ve daha geniş yetki ve sorumluluk. Desantralizasyon (merkezkaçılık). Yanlış anımsamıyorsam, Kruşçov'un da böyle bir önerisi vardı.

Sosyalist ekonominin merkeziyeti-merkez dışılığı ve demokratik-merkeziyetçilik noktasına dönersek neler söylenebilir? Bir kere, şunu gayet iyi biliyoruz ki, “komünizm ülke çapında büyük ölçekli üretimin olabilen en yüksek merkeziyetçiliğini gerektirir ve varsayar... Tüm-Rusya merkezi ülke çapında belirli bir işkolundaki tüm işletmeler üstünde doğrudan denetim hakkından alıkoymak... komünizm değil, bölgesel anarko-sendikalizm olur” (Lenin, c.42, s.96) (abç).

Ancak, üretim sürecinin yatay ve dikey gelişmesinin zorunlu kıldığı “olabilen en yüksek merkezilik”, bürokratik merkeziyetçilik değildir. Bürokratik merkeziyetçilik, merkezdeki birkaç yetkili dışında her şeyi ve herkesi kibrit çöpleri gibi dizer, bireysel-birimsel-yöresel fark-

lıkları görmezden gelir. Bürokratik merkezîyetçiliğin disiplini her zaman biçimsel ve dayatmacıdır, bireyin ve kolektifin girişimine alan tanımaz, öznelcidir (sübjektivist). Bunun sonunda ortaya çıkan, Kafka'nın romanları gibi iç bayıltıcı, aşılmaz ve ulaşılmaz bir kırtasiyeciliktir.

Sosyalist toplumun ve sosyalist ekonominin merkezîliği, *demokratik-merkezîyetçilik* kapsamı içindedir.

“Biz demokratik-merkezîyetçilikten yanayız. Demokratik-merkezîyetçiliğin bir yanda bürokratik merkezîyetçilikten, öte yanda anarşizmden ne denli büyük bir farklılık taşıdığı açık-seçik kavranmalıdır. (...)

“Demokratik merkezîyetçiliği bürokrasi ve rutincilikle karıştırmaktan daha yanlış birşey yoktur. Bizim şimdi görevimiz, demokratik merkezîyetçiliği ekonomik alanda uygulamak, demiryolları, posta ve telgraf hizmetleri, diğer taşımacılık araçları vb. ekonomik girişimlerde mutlak bir uyum ve birlik sağlamaktır. Aynı zamanda, gerçekten demokratik bir anlamda anlaşıldığında, merkezîyetçilik, tarihte ilk kez yaratılan bir olanağı, yalnız özgül yerel özelliklerin değil, ayrıca yerel yaratıcılığın, yerel girişimciliğin, ortak amaca ilerlemenin çeşitli yol, yöntem ve araçlarının tam ve önu kesilmeyen bir gelişimini varsayar. (...)

“Yerel farklılıklar, özgül ekonomik formasyonlar, günlük yaşantının biçimleri, nüfusun hazır olma derecesi, belli bir planı uygulama çabaları — tüm bunlar devletin belli bir emek komününün sosyalizme giden yolunun özelliklerinde mutlaka yansımaktır. Bu çeşitlilik arttıkça — yeter ki, tabii egzantrizme

dönüşmesin — hem demokratik merkezîyetçiliğin, hem de sosyalist ekonominin başarılarını daha sağlam ve hızlı bir biçimde sağlamış olacağız” (Lenin, c.27, s.207-208).

Sonra, sosyalist ekonominin ve toplumun merkezîliğinden, birkaç kişi dışında herkesin kolektiflik örtüsü ardına gizlenen yetkisi-görevi belirsiz insan yığını olduğu gibi bir anlayışa varılmaması gerektiğine yukarıda değinmiştik. Sosyalizmde her görevlinin görevinin kesin sınırları ve bu sınırlar içinde kullanacağı yetki ve sorumluluk açıkça belli olmalıdır. Aynı şey, menecerler için de geçerlidir.

Ve sonuncu olarak, sosyalist ekonominin gelişmesine paralel olarak merkezî otoritenin etkinliği, merkezileşme arttıkça tabanın etkinliği, demokrasi de artmak zorundadır. *“Tabanda yaratıcı eylem, yeni kamu yaşamının temel unsurudur... Sosyalizm tepeden fermanla yerleştirilemez. Mekanik bürokratik yaklaşım, onun ruhuna terstir; canlı, yaratıcı sosyalizm, yığınların kendi ürünüdür” (Lenin, c.26, s.288) (abç).*

Buraya dek söylediklerimizden raporun önemli eksikliği beliriyor. Merkezî otorite karşısında işyeri yöneticilerine daha geniş bağımsızlık ve yetki-sorumluluk vermek, Lenin'in çizdiği çerçevenin dışına çıkmadığı sürece anlaşılabilir. İç savaştan, zorlu kuruluş döneminden, anti-faşist savaş yıllarından kalma aşırı ve gereksiz merkezîyetçi, bürokratik merkezîyetçi alışkanlıklara karşı çıkış ve olması gerekene dönüş olarak yorumlanabilir. Böyle olup olmadığı ancak

somut incelemeyle belirlenebilir. Ancak, raporda, yığınların *ekonomik yaşama* daha aktif, daha etkin ve daha yetkili katılımı yönünde bir *somut önlem* yoktur. Bu bizce, 26. Kongre'nin en önemli eksikliğidir. Oysa, birim yönetimlerinin yetkilerinin artırılması, tabanın hak ve yetkilerinin, denetiminin de artırılmasını çok daha *zorunlu* kılmalıdır. İşçi kolektiflerinin ve özellikle sendikaların ekonomiye yaratıcı etkinlikle, otoriteyle katılımı sağlanmalıdır. Bu örgütlenmelerin ve toplulukların göstermelik olmayan gerçek birer sınıf örgütü olmaları yönünde somut önlemler alınmalıdır. Ancak böyle bir dengelemeyle demokratik merkezîyetçilik düzgün işler, sosyalist demokrasi gelişir. Ancak böyle bir dengelemeyle işgücü, yetkileri artan menecerlik karşısında savunmasız kalmaz. Ancak böyle bir dengelemeyle milyonlar plan hedeflerini gerçekleştirmeye, komünizmin maddi ve teknik temellerini kurmaya gerçek bir ilgiyle katılabilir.

Raporun bu bölümünü değerlendirmeyi son bir noktaya dikkatimizi çekerek bitirelim. Gördüğünüz gibi, rapor pek çok eksikliği oldukça açık sergilemiştir. Örneğin, ekonomide israf, verim düşüklüğü, üretim niteliğinin düşüklüğü, yiyecek yetmezliği, alt yapı tesislerinin yetersizliği, ekonomiye bürokratik karışmalar vb. İşte size emperyalist propagandaya geç sağlayan eleştiri! Bunları biz söyleseydik, öyle denebilirdi. Brejnef yoldaş da söylese, yine denebilir.

(Devam edecek)